

Jak zauważa S. Fundowicz, idei osób prawnych prawa publicznego niewątpliwie nie przysłużył się również okres istnienia PRL, kiedy próbowano wykorzenić z systemu prawnego osoby prawne prawa publicznego, jako nie odpowiadające socjalistycznej idei prawa. Wynikało to zapewne z niechęci do istnienia w sferze prawa publicznego innych podmiotów niż państwo³.

Zdaniem S. Fundowicza paradoksalnie również po zmianie ustroju w 1989 r., w polskiej nauce prawa mieliśmy do czynienia z ucieczką w kierunku instytucji prawa prywatnego, będącą reakcją na ustrój totalitarny, który wszystko uzależniał od państwa. Brak pogłębionej analizy pojęcia „osoba prawna prawa publicznego” oraz brak zdecydowanego działania ustawodawcy w tym zakresie wynika również z dominacji pozytywistycznego kierunku badań oraz z faktu, że większość polskich prawników „wychowała” się na prawie socjalistycznym⁴.

Pomimo tych przeciwności pojęcie osobowości publicznoprawnej zdaje się powracać na ważne miejsce w systemie prawa polskiego. Pojawia się coraz więcej głosów o potrzebie funkcjonowania w systemie prawnym pojęć określającego szerególną pozycję prawną niektórych podmiotów. Wskazuje się przy tym, iż konstrukcja ta byłaby pomocna przy definiowaniu i opisywaniu wielu zjawisk prawnych, choćby na gruncie funkcjonowania samorządu terytorialnego. Stąd pojęciem „osobowości publicznoprawnej” coraz częściej posługuje się zarówno doktryna⁵, jak i orzecznictwo⁶.

Zauważa się przy tym, iż brakuje przepisów materialnego prawa administracyjnego, z których mogłoby wynikać, na czym polegają atrybuty takiej osobowości i czym miałyby się one różnić od osobowości cywilnoprawnej⁷.

Przybliżeniu i zrozumieniu konstrukcji osobowości publicznoprawnej może przysłużyć się odwołanie do poglądów międzywojennej doktryny w kwestii charakteru prawnego Kościoła katolickiego w II RP, definiowanego właśnie przez pryzmat osobowości publicznoprawnej, którą samą poddano gruntownej analizie.

wie prawnej przydatności pojęcia „osoba prawna publicznego”, „Samorząd Terytorialny” nr 6, 2000, s. 3-18.

³ S. Fundowicz, *Osoby prawne prawa publicznego w prawie polskim*, „Samorząd Terytorialny” nr 3, 2000, s. 4, w przypisie.

⁴ Ibidem.

⁵ Zob. R. Tupin, *Określenie własności i osób prawa publicznego*, Rzeczpospolita z 8 listopada 1994 r.; R. Tupin, *Osoby prawa publicznego. Problem do uregulowania w nowej konstytucji*, Rzeczpospolita z 10 stycznia 1996 r., s. 17; L. Rajca, *Konstrukcja osobowości prawnej samorządu terytorialnego*, „Samorząd Terytorialny” nr 3, 2004; W. i M. Miemiec, *Podmiotowość publicznoprawna gminy*, „Samorząd Terytorialny” nr 11-12, 1991, s. 19; T. Rabska, *Pozycja samorządu terytorialnego w Konstytucji*, RPSiE z 1995, nr 2, s. 44 i n.; T. Rabska, *Przywracanie ciągłości pojęć prawnych*, [w:] *Państwo prawa, administracja, sądownictwo. Prace dedykowane prof. dr hab. Januszowi Łętowskiemu*, Warszawa 1999, s. 212 i n.; A. Piekara, *Wartości i funkcje społeczne samorządu terytorialnego*, „Państwo i Prawo” nr 8, 1990, s. 4, 6 i n.; M. Kotulski, *Pojęcie i istota samorządu terytorialnego*, „Samorząd Terytorialny” nr 1-2, 2000, s. 87 i n.

⁶ Por. *Uchwałę Trybunału Konstytucyjnego z 23 czerwca 1993 r.* (W.3/92), OTK 2/1993, s. 452; *Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z 24 stycznia 1995 r.* (k. 5/94), OTK 1/1995, s. 45 i n.

⁷ S. Fundowicz, *Osoby prawne prawa publicznego*..., s. 3; por. też A. Agopszowicz, Z. Gilowska, *Ustawa o samorządzie terytorialnym. Komentarz*, Warszawa 1997, s. 65.

Przechodząc zatem do analizy charakteru prawnego Kościoła katolickiego wskazać należy, iż wyraźnego stwierdzenia istnienia jego osobowości publicznoprawnej nie zawierała ani konstytucja⁸, ani konkordat⁹, ani inkorporowane przezeń odnośne przepisy prawa kanonicznego¹⁰. Również w całym międzywojennym ustawodawstwie wyznaniowym nie było przepisu, który by wyraźnie nadawał jakimkolwiek związkowi wyznaniowemu charakter publicznoprawny. Mimo to ówczesna doktryna wyjątkowo zgodnie przyznawała Kościołowi katolickiemu osobowość publicznoprawną¹¹. Wynikało to zapewne z faktu, iż w ówczesnym systemie prawa wyznaniowego odnaleźć można było szereg regulacji w stosunku do związków wyznaniowych, a w szczególności Kościoła katolickiego, które z całą pewnością nie zamykały go w sferze prywatnoprawnej¹².

Znaczna część doktryny źródło osobowości publicznoprawnej związków wyznaniowych widziała już w samej instytucji „uznania” tych związków przez państwo, wyrażonej w art. 114 i 115 konstytucji. Np. J. Sawicki stwierdza, iż „skoro państwo uznaje cele i działania społeczności religijnej prawnie uznanej za zasługujące z jego strony na ochronę i opiekę, uzasadnione jest wejście ich w sferę prawa publicznego i w ten sposób kościoły i związki prawnie uznane, wraz ze swoimi urządzeniami ustrojowymi i prawnymi, stają się częścią porządku publicznoprawnego w państwie”¹³. Podobnie uważali J. Demiańczuk i T. Wolfenburg, których zdaniem „kościół i związki religijne czerpią swą podmiotowość publicznoprawną z własnego prawa przy współdziałaniu państwa, wyrażającym się w uznaniu wyznań i ustaleniu stosunku państwa do uznanych kościołów i związków religijnych. Przez te akty państwo przyjmuje i wprowadza kościoły i związki religijne do zakresu swego prawa publicznego jako podmioty własnego władztwa religijnego i z tymi od-

⁸ *Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, (Dz.U.1921.44.267).

⁹ *Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczypospolitą Polską zawarty dnia 10 lutego 1925 r.*, (Dz.U.1925.72.501).

¹⁰ por. *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgator*, Acta Apostolicae Sedis 9 (1917) pars II; Wyraźne przyjęcie koncepcji Kościoła w danym państwie jako korporacji prawa publicznego występuje w konkordatach zawieranych przez Stolicę Apostolską z Austrią 3 czerwca 1933 r. (Acta Apostolicae Sedis, 26:1934, s. 248-283) i z państwami niemieckimi; por. T. Włodarczyk, *Konkordaty, Zarys historii ze szczególnym uwzględnieniem XX wieku*, Warszawa 1974, s. 184-205; Z nowszych konkordatów wyraźne uznanie osobowości publiczno-prawnej Kościoła znajdującego się na terenie państwa, gwarantuje konkordat z Wenezuelą, który w art. 4 stwierdza iż „Kościół katolicki w Republice Wenezueli uznawany będzie za osobę prawną prawa publicznego”. (Acta Apostolicae Sedis 56:1965, s. 834).

¹¹ Por. J. Osuchowski, *Prawo wyznaniowe RP 1918-1939*, Warszawa 1967, s. 421.

¹² Jak zauważa H. Kołodziejek, osobowość publicznoprawna związków wyznaniowych w tym okresie wynikała nie z nadania ustawowego, a z praktycznego stosunku państwa do tych organizacji; H. Kołodziejek, *Osobowość prawna prawa publicznego Kościoła katolickiego w Polsce*, „Państwo i Prawo” nr 6, 1988, s. 110-113.

¹³ J. Sawicki, *Studia nad położeniem prawnym mniejszości religijnych w Państwie Polskim*, Warszawa 1937, s. 140-141; zob. też. W. Abraham, *Konstytucja a stosunki wyznaniowe i kościół*, ze zbioru: *Nasza Konstytucja*, Kraków, 1922, s. 126; S. Grelewski, *Wyznania protestanckie i sekty religijne w Polsce współczesnej*, Lublin 1937, s. 3 i 6; W.L. Jaworski, *Projekt konstytucji*, Kraków 1928, s. 34; H. Świątkowski, *Wyznania religijne w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem ich stanu prawnego*, Warszawa 1937, s. 41.

rębnymi podmiotami wchodzi w stosunek określany specjalnymi ustawami. Już więc z chwilą uznania, a nie dopiero z chwilą ustalenia swego stosunku do państwa posiada związek religijny osobowość prawną, której publiczny charakter wynika z pełnienia zadań religijnych, regulowanych przez normy związkowe przyjęte przez państwo również dla zakresu prawa państwowego¹⁴.

Zatem zdaniem J. Osuchowskiego dla istnienia osobowości publicznoprawnej nie będzie miało znaczenia, czy uznanie związków wyznaniowych zasadało się konstytucyjnie na postanowieniach konstytucji, czy na postanowieniach wcześniejszych przepisów. Osobowość tę związek wyznaniowy nabył z chwilą, gdy zgodnie z obowiązującym ustawodawstwem został uznany przez państwo¹⁵.

Dla innych przedstawicieli doktryny, jak chociażby W. Komarnickiego¹⁶ czy A. Mycielskiego¹⁷, wskazane artykuły również były źródłem osobowości publicznoprawnej związków wyznaniowych, ale w aspekcie przyznania związkom wyznaniowym uprawnień do rządzenia się własnymi prawami, czyli posiadania wewnętrznego samorządu i autonomii¹⁸. W tym kierunku zdaje się również podążać T. Bigo uzależniając publicznoprawny charakter związków wyznaniowych od potraktowania ich jako związków samorządowych, wykonujących pewne funkcje w zakresie administracji publicznej¹⁹.

Powyższy aspekt uznania i autonomii łączono dodatkowo z uprawnieniami związków wyznaniowych wyrażonymi w art. 113 konstytucji, który związkom wyznaniowym przyznawał prawo:

¹⁴ J. Demiańczuk, A. Wolfenbutg, *Publicznoprawny charakter kościołów i związków religijnych*, „Gazeta Administracyjna” nr 9-10, 1947, s. 509, 516.

¹⁵ Zob. J. Osuchowski, *Prawo wyznaniowe...*, op. cit., s. 422.

¹⁶ W. Komarnicki, *Polskie prawo polityczne (geneza i system)*, Warszawa 1922, s. 380-381.

¹⁷ A. Mycielski, *Polskie prawo polityczne (konstytucja z 17.III.1921 r.)*, Kraków 1947, s. 228-229, 234; podobnie dla J. Krukowskiego istotnym elementem osobowości publicznoprawnej Kościoła jest uznanie przez najwyższe organy władzy prawodawczej danego państwa, iż Kościół znajdujący się w granicach jego terytorium posiada autonomię, jaka z natury rzeczy mu się należy. Takie uznanie wyrażone *explicite* lub *implicite* nie daje Kościołowi specjalnych przywilejów w stosunku do innych wspólnot religijnych, ale gwarantuje mu swobodne wykonywanie swojej misji. Na tę autonomię Kościoła składają się następujące czynniki: 1) swobodne wykonywanie jurysdykcji kościelnej względem wiernych, 2) możliwość rządzenia się własnym prawem, jakim jest prawo kanoniczne, oraz uznanie przez państwo przynajmniej w pewnych określonych granicach skutków aktów prawnych podejmowanych na podstawie prawa kanonicznego, np. uznanie na forum państwowym ważności małżeństw zawartych według formy kanonicznej, 3) posiadanie na własność dóbr materialnych (mienia), niezbędnych do realizacji celów kościelnych, np. kościołów, domów, placów, 4) posiadanie własnych zakładów wychowawczych i naukowych, jak szkoły, seminaria, duchowne, uniwersytety katolickie z prawem nadawania stopni naukowych ważnych na forum państwowym, 5) swobodne wykonywanie kultu i nauczania religijnego oraz dysponowania odpowiednimi środkami, jakimi obecnie są środki masowego przekazu, 6) możliwość prowadzenia działalności duszpasterskiej i społecznej; J. Krukowski, *Osobowość prawna Kościoła katolickiego w relacji do państwa*, Roczniki Nauk Społecznych, Tom VIII, 1980, s. 11; zob. też J. Krukowski, *Problematyka osobowości prawnej Kościoła katolickiego w relacji do Państwa*, Roczniki Teologiczno-Kanoniczne, Tom XXV, zeszyt 5, 1978 r., s. 130.

¹⁸ Por. „Palestra” nr 9 z 1966 r., s. 83. Stwierdza się tam, iż „posiadanie autonomii i władzy ze strony Izby Adwokackiej, to znaczy pełnienie funkcji w dziedzinie administracji wewnętrznej stanowi właśnie cechę charakterystyczną osobowości publicznoprawnej tej instytucji”.

¹⁹ T. Bigo, *Związki publicznoprawne...*, op. cit., s. 186.

- a) organizowania zbiorowych i publicznych nabożeństw,
- b) posiadania i nabywania majątku ruchomego i nieruchomości, zarządzania nim i rozporządzania,
- c) posiadania i używania swych fundacji i funduszy, jak również zakładów dla celów wyznaniowych, naukowych i dobroczynnych,
- d) samodzielnego prowadzenia swych spraw wewnętrznych²⁰.

Zdaniem J. Demiańczuka i T. Wolfenburga dla oceny charakteru prawnego związków wyznaniowych nie bez znaczenia jest również art. 111 konstytucji gwarantujący pełną wolność w dziedzinie przekonań religijnych. Przepis ten zakreśla bowiem pewną sferę, „do której państwo nie wkracza”. Jest to sfera wolności wiary i sumienia oraz kultu religijnego, jaki ze swą religią i sumieniem łączy dana osoba, bez względu na to, czy kult ten przejawia jednostkowo, czy zbiorowo w gronie współwyznawców. Zdaniem wymienionych autorów artykułu 111 ust. 2 konstytucji, dotyczącego ochrony porządku publicznego i publicznej moralności, nie można traktować jako ograniczającej sferę wolności religijnej ingerencji państwa, albowiem takie sformułowanie granic wolności religijnej kryje w sobie najskuteczniejszą tej wolności gwarancję, przy czym granicą jest tu prawo powszechne, obowiązujące wszystkich bez wyjątku obywateli. Uwzględniając „ ducha konstytucji ” tj., brak tendencji do akcentowania nadrzędności państwa w stosunku do wyznań, nie można mówić o ingerencji państwa ograniczającej tę wolność z uwagi na porządek publiczny i publiczną moralność, a raczej o ingerencji państwa w znaczeniu ochrony przed nadużyciem wolności religijnej²¹.

Zdaniem J. Demiańczuka i T. Wolfenburga indywidualna wolność wyznaniowa nie może pozostawać bez wpływu na rozwój życia wyznaniowego w znaczeniu społecznym i korporacyjnym. Oczywiście jest bowiem, że religii nie wyznaje się tylko osobiście, lecz w łączności ze współwyznawcami w zrzeszeniach, kościołach i związkach religijnych, których to społeczności wyznaniowych nie może państwo traktować odmiennie i niezależnie od zagwarantowanej w art. 111 swobody religijnej. W istocie też państwo udziela związkom religijnym wolności religijnej w tym samym zakresie co jednostkom. Wynika to z porównania tekstów art. 111 i 112 oraz art. 115 i 116 konstytucji, w których ustawodawca powtarza te same warunki swobodnego działania w korporacyjnej sferze religijnej²².

²⁰ Por. J. Demiańczuk, *Uznanie prawne wyznań w świetle konstytucji*, „Państwo i Prawo” nr 5-6 z 1948, s. 46; J. Demiańczuk, T. Wolfenburg, *Publicznoprawny charakter kościołów...*, s. 506, 508; W.L. Jaworski, *Prawa Państwa Polskiego*, zesz. II A, Kraków 1921, s. 692; J. Makowski, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1924, s. 121; Z poglądem tym nie zgadza się J. Osuchowski. Jego zdaniem wymienione w art. 113 konstytucji marcowej uprawnienia – jako typowe dla zrzeszeń prywatnoprawnych – normowane są najogólniej rzecz biorąc, powszechnie obowiązującymi przepisami prawa cywilnego (w zakresie pkt b i c) oraz przepisami prawa administracyjnego (pkt a) i wewnątrzwyznaniowego (pkt d). Zdaniem J. Osuchowskiego nie można również przyznać publicznego charakteru prawu urządzania zbiorowych i publicznych nabożeństw, skoro jest ono immanentną treścią wolności wyznania, a więc przysługiwałoby nawet związkom wyznaniowym nie uznanym, tj. pozbawionym w ogóle osobowości prawnej; zob. J. Osuchowski, *Prawo wyznaniowe...*, op. cit., s. 423-424.

²¹ J. Demiańczuk, T. Wolfenburg, *Publicznoprawny charakter kościołów...*, s. 434-5.

²² Ibidem, s. 437.

W przypadku Kościoła katolickiego, doktryna wskazywała, iż omówione powyżej „konstytucyjne argumenty” potwierdzające jego publicznoprawną osobowość jako związku wyznaniowego są dodatkowo wzmocnione zapisami konkordatu.

Choć w konkordacie brak jest wyraźnego określenia Kościoła katolickiego jako osoby prawa publicznego, to wskazywano, iż poszczególne postanowienia konkordatu, jak i kierunek interpretacji całości postanowień wyraźnie za takim przymiotem Kościoła katolickiego przemawiają²³. Takie stanowisko zajął również w jednym z powojennych orzeczeń Sąd Najwyższy²⁴.

Wskazywano przy tym przede wszystkim na artykuł I konkordatu, który stwierdzał, iż „Kościół katolicki, bez różnicy obrządków, korzystać będzie w Rzeczypospolitej Polskiej z pełnej wolności. Państwo zapewnia Kościołowi swobodne wykonywanie jego władzy duchowej i jego jurysdykcji, jak również swobodną administrację i zarząd jego sprawami i jego majątkiem, zgodnie z prawem boskim i kanonicznym”²⁵.

Między innymi K. Aleksandrowicz wskazywał również na art. IV konkordatu, który w szeregu przypadków zapewniał aktom władz kościelnych *brachium saeculare*, czyli wyposażał Kościół we władztwo administracyjne²⁶. Zauważał, iż: „Państwo udzielając Kościołowi w pewnych wypadkach *brachium saeculare*, udziela go we własnym interesie Kościołowi jako korporacji publicznoprawnej, chcąc przez to salwować i konserwować ideę organizacyjnego ładu i porządku”²⁷. Podobnie zdaniem L. Halbana „wyřęczając państwo w pewnym zakresie jego funkcji administracyjnych, organa kościelne muszą w razie potrzeby mieć prawo korzystania z pomocy administracyjnych organów wykonawczych. Państwo uważając Kościół za organizację prawa publicznego udziela w ściśle określonych wypadkach swej egzekutywy jego zarządzeniom”²⁸.

Wskazać należy, iż zgodnie z powyższym artykułem konkordat przewidywał pomoc władz świeckich przy wykonywaniu postanowień i dekretów kościelnych w sprawach:

- a) destytucji duchownego, pozbawienia go beneficjum kościelnego i zakazu noszenia sukni duchownej,

²³ Zob. *Opinia prawna M. Jaroszyńskiego w sprawie własności majątków pokościelnych na Ziemiach Odzyskanych*, AAN, UdsW nr spisu 136/43.

²⁴ Por. *Orzeczenie Sądu Najwyższego z 3 grudnia 1958 r.*, w spr. 4 CR 93/58 (nie opublikowane – AAN, UdsW 136/43), w którym stwierdza się, że kościół czerpał uprawnienia o charakterze publicznoprawnym z konkordatu. Inaczej *orzeczenie Sądu Najwyższego z 17 czerwca 1959 r.*, w spr. 2 CR 162/59 (nie opublikowane) oraz *uchwała w składzie 7 sędziów z 19 grudnia 1959 r.*, w spr. I Co 42/59 (OSN z 1960, zesz. II, poz. 33; też w OSPiKA nr 6/1960, poz. 1440.), które wypowiadają się przeciwko łączeniu osobowości publicznoprawnej Kościoła z konkordatem.

²⁵ Por. A. Gerstman, *Konkordat Polski ze Stolicą Apostolską*, Lwów 1925, s. 8.

²⁶ Międzywojenna doktryna w sposób wyraźny łączyła przymiot osobowości publicznoprawnej Kościoła katolickiego z *brachium saeculare* wyrażonym w art. IV konkordatu i wydanym na jego podstawie rozporządzeniu z 22 marca 1926 r.; zob. H. Świątkowski, *Wyznaniowe prawo państwowe*, cz. IV, Warszawa 1949, s. 92.

²⁷ K. Aleksandrowicz, *Brachium saeculare według obecnie obowiązujących i dawniejszych konkordatów*, Kraków 1934, s. 9.

²⁸ L. Halban, *Konkordat ze Stolicą Apostolską*, [w:] *Encyklopedia prawa prywatnego*, t. I, Warszawa 1931, s. 522.

- b) poboru różnych opłat na cele kościelne, a przewidzianych przez ustawy państwowe,
- c) w innych wypadkach przewidzianych przez obowiązujące ustawy.

Decyzja w sprawie destytucji duchownego bądź pozbawienia go beneficjum zapadała wyłącznie na podstawie przepisów prawa kanonicznego. Organ państwowy powołany do wykonania tej decyzji nie mógł badać, czy zapadła ona zgodnie z prawem kanonicznym²⁹.

Istotne znaczenie w realizacji art. IV konkordatu miało wydane w szybkim trybie rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 23 marca 1926 r. w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych w sprawie udzielania pomocy państwowej przy wykonywaniu postanowień i dekretów kościelnych³⁰. Rozporządzenie to przewidywało szczegółowy tryb zwracania się władz kościelnych do organów państwowych o zastosowanie środków administracyjnych w wykonywaniu aktów kościelnych.

Zatem władztwo administracyjne Kościoła wyrażało się tutaj w jego szerokich uprawnieniach wydawania prawomocnych decyzji, które stanowiły dla organów państwowych prawną podstawę do stosowania przymusu administracyjnego. Funkcje Kościoła o znaczeniu ściśle wewnętrznym rodziły skutki prawne na forum publicznym, gdyż ich wykonanie zabezpieczone było przez państwowy aparat administracyjny³¹.

Część ówczesnej doktryny widziała również w normach prawa powszechnego odzwierciedlenie publicznoprawnego charakteru Kościoła, wskazując przy tym na pozakonfesyjne sfery jego działalności.

Przede wszystkim wskazywano na uprawnienia do rejestracji stanu cywilnego oraz w zakresie prawa małżeńskiego. Mianowicie w II Rzeczypospolitej utrzymane zostały dotychczasowe przepisy byłych zaborców, które z wyjątkiem zaboru pruskiego przewidywały kanoniczną formę aktów metrykalnych oraz zawarcia małżeństwa. Księgom parafialnym dotyczącym urodzeń, małżeństw i zgonów przyznawały moc państwowych dokumentów publicznych. Księgi te miały charakter ksiąg publicznych, a równocześnie wyłącznych ksiąg stanu cywilnego. Tym samym rozstrzygnięcia państwowoprawne opierały się na religijnych zasadach sporządzania metryk kościelnych³².

Jak zauważa J. Osuchowski przyjęcie wyznaniowych zasad rejestracji stanu cywilnego oznaczało podniesienie niektórych instytucji kanonicznych do rangi instytucji publicznoprawnych i nadanie im mocy obowiązującej *pro foro cywili*. Prowadzona przez duchownych związków wyznaniowych prawnie uznanych rejestracja stanu cywilnego miała charakter publicznoprawny,

²⁹ M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2005, s. 129.

³⁰ Dz.U. 1926.44.271.

³¹ J. Osuchowski, *Prawo wyznaniowe...*, s. 475, 461.

³² Zob. *Prawo cywilne, obowiązujące na obszarze byłego kongresowego Królestwa Polskiego*, pod red. J. Litauera, Warszawa 1926, s. 30 i n. oraz s. 131 i n.; J. Litwin, *Prawo o aktach stanu cywilnego, jego geneza i zasady przewodnie*, przedruk z „Demokratycznego Przeglądu Prawniczego” nr 3-4 z 1946, Warszawa 1946, s. 7; M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe...*, s. 124-126; J. Osuchowski, *Prawo wyznaniowe...*, s. 493.

bowiem pociągała ze sobą skutki cywilnoprawne. Sporządzane przez duchownych dokumenty, stwierdzające prawnie fakty urodzenia, zgonu i zawarcia związku małżeńskiego, miały charakter dokumentów publicznych, stwierdzających sytuację cywilną obywatela i posiadających publiczną moc dowodową. Duchowni, prowadzący rejestrację stanu cywilnego ludności, a więc wykonujący część pracy administracji państwowej, stawali się w tym zakresie funkcjonariuszami publicznymi³³.

Wskazywano również na publicznoprawny charakter uprawnień do prowadzenia cmentarzy. Uprawnienia te do roku 1932 r. opierały się na przepisach ustawodawstw państw zaborczych, uznających wielowiekową tradycję posiadania przez związki wyznaniowe cmentarzy przeznaczonych dla swych zmarłych wyznawców. Uchwalona w 1932 r. ustawa o chowaniu zmarłych i stwierdzaniu przyczyn zgonu³⁴ w art. 6 wymieniała obok gmin i instytucji wojskowych, związki religijne jako podmioty, którym powierzała zakładanie, posiadanie oraz zarządzanie cmentarzami. Ze względu na niewielką liczbę cmentarzy gminnych, organy wyznaniowych osób prawnych zarządzające cmentarzami obowiązane były na mocy art. 15 ustawy przyjmować przez okres 5 lat, na te cmentarze, zwłoki osób nie należących do danego wyznania, jeżeli w promieniu 30 km nie było odpowiedniego cmentarza wyznaniowego, gminnego lub cmentarza opuszczonego, nadającego się do chowania zmarłych.

Dla J. Demiańczuka i A. Wolfenburga odzwierciedleniem publicznoprawnego charakteru związków wyznaniowych był również przymus wychowawczy, wyrażony w ostatnim zdaniu art. 112 konstytucji, a konsekwentnie rozwinięty w art. 120 konstytucji i ustawodawstwie powszechnym, odnośnie do religijnego wychowania i nauczania religii w szkołach publicznych. Wymienieni autorzy widzieli w nim współpracę państwa i wyznań w zakresie państwowej administracji szkolnej. Ich zdaniem sądzić należy, iż ustawodawca uznał, że nauczanie religii leży w interesie publicznym. Wyrażać się to również miało w utrzymywaniu przez państwo wydziałów teologii, nie tylko katolickiej, na uniwersytetach państwowych, poświęcone kształceniu kandydatów na duchownych³⁵.

Publiczną stronę wpływów wyznaniowych widziano także w szczególnym statusie duchownego. Jak zauważa J. Osuchowski, stanowisko osoby duchownej miało wielostronny aspekt publiczny w świetle prawa kanonicznego i w tym kierunku ukształtowało się wiele rozstrzygnięć na gruncie ustawodawstwa państwowego. Tendencja, jaka się w tej dziedzinie ukształtowała, wyrażała dążenie do utrzymania lub stworzenia z duchownego osoby o charakterze funkcjonariusza publicznego z wszelkimi stąd wynikającymi

³³ J. Osuchowski, *Prawo wyznaniowe...*, s. 494, 496; zob. też J. Litwin, A. Rzewski, *Rejestracja stanu cywilnego*, Warszawa 1931, s. 470; *Wyrok Sądu Najwyższego z 10 listopada 1933 r.*, OSP z 1934, poz. 79; *Okólnik nr 7 z 27 stycznia 1937 r. o trybie korespondencji z urzędnikami stanu cywilnego*, Dziennik Urzędowy MSW nr 3 z 1937 r., poz. 24; *Pismo MSW do MWRIOP z 28 kwietnia 1925 r.*, AAN/MWRIOP/V/355/297.

³⁴ Dz.U.1932.35.359

³⁵ J. Demiańczuk, A. Wolfenburg, *Publicznoprawny charakter kościołów...*, s. 436, 511; zob. też przepis wstępny do *Ustawy o ustroju szkolnictwa z 11 marca 1932 r.* (Dz.U. 1932.38.389.).

konsekwencjami prawnymi³⁶. Toteż ustawodawstwo zwykłe, judykatura i doktryna dawały pełny obraz sytuacji duchownego jako funkcjonariusza publicznego. Liczne przepisy traktowały duchowieństwo na równi z urzędnikami państwowymi przez nadanie im niektórych przysługujących urzędnikom uprawnień. Wśród takich uprawnień wymienić można ochronę karną duchownych pełniących swe funkcje duszpasterskie równą ochronie karnej urzędników państwowych. Tym samym funkcje te uzyskiwały charakter funkcji urzędowych, publicznych. I tak np. artykuły 132 i 133 Kodeksu karnego z 1932 r.³⁷ stypizujące zachowanie polegające na znieważeniu i czynnej napaści, na równi z urzędnikiem państwowym traktowały również przedstawiciela dyplomatycznego, konsula oraz duchownego podczas pełnienia powołania. Ochronie prawnokarnej podlegały zatem „zawodowe funkcje” duchownego, które jak np. odebranie spowiedzi w domu chorego weszły w krąg funkcji państwowych państwa polskiego³⁸.

Wskazywano również na inny przykład zrównania pozycji prawnej duchownych i urzędników państwowych, mianowicie na przepisy zwalniające od zajęcia sądowego części ich uposażeń³⁹ oraz ograniczające opodatkowanie pomieszczeń lokalowych zajmowanych przez duchownych i urzędy kościelne. Zgodnie z pismem Ministra Skarbu z 23 lutego 1926 r., skierowanym do Komisji Papieskiej, lokale urzędowe biskupów i duchowieństwa parafialnego zwolnione zostały od podatków państwowych, natomiast mieszkania prywatne biskupów i duchowieństwa opodatkowano na równi z mieszkaniami urzędników państwowych⁴⁰. Budowle świątyn i kaplic oraz cmentarze wyjęte zostały z obrotu publicznego, zachowując nienaruszalność *res sacra* z wyjątkami uzasadnionymi względami bezpieczeństwa publicznego, co ustalało się według obowiązujących przepisów, w związku z uznaniem własnych praw danego wyznania⁴¹.

Szczególny status duchowieństwa przejawiał się również w ulgach w zakresie odbywania służby wojskowej czy sprawowania pewnych funkcji publicznych, które określone zostały jako niezgodne z powołaniem kapłańskim. Wskazywano tu na zwolnienie od osobistych świadczeń wojennych

³⁶ J. Osuchowski, *Prawo wyznaniowe...*, op. cit., s. 478-479.

³⁷ Dz.U. 1932.60.571.

³⁸ Zob. J. Makarewicz, *Kodeks karny z komentarzem*, Lwów 1932, s. 188-189; Powyższe regulacje utwierdzała i wzmacniała praktyka władz. Np. *Pismo Ministerstwa Sprawiedliwości z 6 września 1932 r. skierowane do bpa. H. Przeździeckiego* zapewniało o uprawnieniach duchownych do korzystania z opieki prawnej w każdej chwili i miejscu – na równi z urzędnikami państwowymi; podaję za J. Osuchowski, *Prawo wyznaniowe...*, s. 483.

³⁹ Zob. art. 47-49 *Ustawy o państwowej służbie cywilnej* (Dz.U. 1922.21.164) oraz art. 575-579 *Kodeksu postępowania cywilnego* z 1930 r. (Dz.U. 1932.112.934).

⁴⁰ Podaję za J. Osuchowski, *Prawo wyznaniowe...*, s. 483; Zasada ta została podtrzymana w późniejszych przepisach – art. 2 *Dekretu Prezydenta RP z 14 listopada 1935 r. o podatku lokalowym* (Dz.U. 1935.82.505) oraz *Rozporządzeniu Ministra Skarbu z 20 kwietnia 1936 r.* (Dz.U. 1936.33.258).

⁴¹ Wywłaszczenie takiej nieruchomości mogło nastąpić tylko po uprzednim pozbawieniu jej charakteru rzeczy poświęconej przez właściwą władzę duchowną; zob. *Prawo o postępowaniu wywłaszczeniowym z dn. 24 września 1934 r.* (Dz.U. 1934.86.776) – art. 41 § 3.

czy na zakaz zeznawania duchownych w charakterze świadków co do faktów, o których dowiedzieli się na spowiedzi lub pod tajemnicą duchowną⁴².

Duchowni korzystali również z różnych ulg w zakresie odpowiedzialności karnej, polegających choćby na uprzywilejowanym traktowaniu duchownych w wypadku uwięzienia lub aresztowania, z okazaniem względów należnych ich stanowi i stopniowi hierarchicznemu. Kary aresztu lub więzienia odbywali w pomieszczeniach odrębnych od osób świeckich. Konkordat przyznawał ponadto duchownym katolickim prawo do odbywania kary aresztu w klasztorach⁴³.

Jako szczególny przejaw relacji państwa ze związkami wyznaniowymi wskazywano również uprawnienie do ochrony karnej religii⁴⁴. Uznane związki religijne objęto opieką prawnokarną w ten sposób, że Kodeks karny z 1932 r. w rozdziale XXVI wprowadził katalog przestępstw przeciw uczuciom religijnym. Należały do nich: publiczne bluźnienie Bogu, publiczne łżenie lub wyszydzanie uznanego prawnie wyznania, znieważanie przedmiotu czci religijnej i miejsc przeznaczonych do wykonywania obrzędów religijnych.

Do przepisów o dziedzinie ochrony prawnej uczuć religijnych zaliczano niekiedy także normy karne sankcjonujące profanację zwłok ludzkich i grobów oraz zakłócenie powagi konduktu pogrzebowego⁴⁵. Ochronę prawną uczuć religijnych wyrażać miał także przepis art. 13 lit. c i d Rozporządzenia Prezydenta RP z dnia 27 października 1933 r. o publicznych przedsięwzięciach rozrywkowych⁴⁶ zakazujący produkcji obrażających uczucia religijne lub demoralizujących⁴⁷.

Ustawodawstwo państwowe wprowadziło również lub zachowało przysięgę religijną, związaną co do formy z odpowiednim wyznaniem, do którego osoba mająca składać przysięgę prawnie należała⁴⁸.

Dodatkowo wskazywano na uprawnienie do nakładania składek na rzecz Kościoła. Mianowicie w wykonaniu postanowień konkordatu, w dniu 17 marca 1932 r. uchwalono ustawę o składkach na rzecz Kościoła katolic-

⁴² Zob. *Ustawa z dnia 9 kwietnia 1938 r. o powszechnym obowiązku wojskowym* (Dz.U. 1938.25.220) – art. 50, 67 i 105; Wykonanie ustawy nastąpiło *Rozporządzeniem ministrów spraw wojskowych, spraw wewnętrznych i opieki społecznej z 7 lutego 1939 r.* (Dz.U. 1939.20.131); *Rozporządzenie Prezydenta R.P. z dn. 24 sierpnia 1934 r. o wojskowej służbie pomocniczej* (Dz.U. 1934.86.783); *Rozporządzenie Prezydenta RP z 24 października 1934 r. o osobistych świadczeniach wojennych* (Dz.U. 1934.95.858); *Prawo o ustroju sądów powszechnych z 6 lutego 1928 r.* (Dz.U. 1932.102.863) art. 192 § 1 lit. c i art. 216 lit. e; *Ustawa z dnia 23 marca 1933 r. o częściowej zmianie ustroju samorządu terytorialnego* (Dz.U. 1933.35.294) – art. 21 ust 1 i ust.2 lit. b.; art. 101, lit. a *Kodeksu postępowania karnego z 19 marca 1928 r.* (Dz.U. 1932.33.725); art. 75 lit. a. *Kodeksu wojskowego postępowania karnego z 29 sierpnia 1936 r.* (Dz.U. 1936.76.537); art. 284 p. 2 *Kodeksu postępowania cywilnego z 29 listopada 1930 r.* (Dz.U. 1932.112.934); oraz art. 59 lit. b. *Rozporządzenia Prezydenta RP o postępowaniu administracyjnym z 22 marca 1928 r.* (Dz.U. 1928.36.341).

⁴³ Zob. art. XXII konkordatu.

⁴⁴ J. Sawicki, *Studia nad położeniem...*, s. 142-154; J. Demiańczuk, A. Wolfenburg, *Publiczno-prawny charakter kościołów...*, s. 510.

⁴⁵ Zob. art. 14 ust. 2 *Ustawy z dnia 7 marca 1932 r. o chowaniu zmarłych* (Dz.U. 1932.35.359).

⁴⁶ Dz.U. 1933.85.632.

⁴⁷ Por. J. Demiańczuk, A. Wolfenburg, *Publiczno-prawny charakter kościołów...*, s. 510.

⁴⁸ Por. *Kodeksu Postępowania Karnego z 19 marca 1928 r.* (Dz.U. 1932.33.725); *Kodeks wojskowego postępowania karnego z 29 sierpnia 1936 r.* (Dz.U. 1936.76.537); *Kodeks postępowania cywilnego z 29 listopada 1930 r.* (Dz.U. 1932.112.934).

kiego⁴⁹. Ustawa ta wprowadzała obowiązkowe składki zwyczajne i nadzwyczajne. Zobowiązani do ich opłacania byli katolicy zamieszkali w obrębie danej parafii albo posiadający na jej terenie nieruchomość, zakład przemysłowy lub usługowy albo wykonujący taką działalność. Z tym iż ustawa ta do końca 1939 r. nie została wykonana wskutek niemożności uzgodnienia między rządem a Kościołem tekstu rozporządzenia wykonawczego.

Zdaniem J. Demiańczuka i A. Wolfenburga specyficzny charakter związków wyznaniowych potwierdzało również wyłączenie ich z prawa o stowarzyszeniach. Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 27 października 1932 r. Prawo o stowarzyszeniach⁵⁰ w art. 9 pkt a stwierdzało, iż „nie podlegają temu prawu takie zrzeszenia, które mają wyłącznie i bezpośrednio na celu wykonywanie kultu religijnego prawnie uznanych kościołów i związków religijnych”. Zatem ich zdaniem związki wyznaniowe różnią się typowo od stowarzyszeń w rozumieniu prawa o stowarzyszeniach. Są to systemy wyłączające się nawzajem⁵¹.

J. Demiańczuk i A. Wolfenburg wskazywali, iż publicznoprawny aspekt czynnika religijnego dodatkowo można dostrzec w opiece nad potrzebami religijnymi, wyrażonej ogólnie w art. 102 ust. 3 konstytucji, a rozwijanej w szeregu ustaw i rozporządzeń⁵².

Wymienieni autorzy odnieśli się również do zarzutu podnoszonego przeciwko osobowości publicznoprawnej związków religijnych, a sprowadzającego się do stwierdzenia, iż jeśli ustawodawca chciałby wyposażyć związki religijne w przymiot osobowości publicznoprawnej, to wyraźnie użyłby takiego zwrotu, jak to miało miejsce w przypadku żydowskiego związku religijnego⁵³. Jak zauważał J. Sawicki „jest to bowiem jedyny wypadek, kiedy ustawodawstwo polskie, kościół lub związek religijny określa *expressis verbis* jako związek publicznoprawny”⁵⁴. Zapewne tym tropem poszedł również T. Bigo, który w swej pracy „Związki publicznoprawne w świetle ustawodawstwa polskiego” nie zajął się kościołami i związkami religijnymi, uwzględnił jednak żydowski związek religijny jako wyraźnie nazwany przez ustawodawcę związkiem publicznoprawnym⁵⁵.

J. Demiańczuk i A. Wolfenburg w odpowiedzi na ten zarzut wskazali, iż przepisy o organizacji żydowskich gmin wyznaniowych są nie tylko aktem prawnym regulującym stosunek do Żydowskiego Związku Religijnego, ale i aktem zarządzającym ten związek statutowo, co występuje już w samej tytulaturze: „Przepisy o organizacji żydowskich gmin wyznaniowych”. Ponadto nie wyznawcy religii mojżeszowej (wierni) tworzą ten związek, lecz „Żydzi

⁴⁹ Dz.U. 1932.35.358.

⁵⁰ Dz.U. 1932.84.806.

⁵¹ J. Demiańczuk, A. Wolfenburg, *Publicznoprawny charakter kościołów...*, s. 509.

⁵² Ibidem, s. 437; por. *Ustawa o opiece społecznej z 16 sierpnia 1923 r.* (Dz.U. 1923.92.726); *Rozporządzenie Min. Pracy i Opieki Społecznej z dnia 25 maja 1929 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Sprawiedliwości i Ministrem Spraw Wewnętrznych o organizacji przytułków, domów pracy dobrowolnej i przymusowej* (Dz.U. 1929.41.350).

⁵³ Zob. *Rozporządzenie Ministra Wyznań i Oświecenia Publicznego, Przepisy o organizacji gmin wyznaniowych żydowskich z 05 kwietnia 1928 r.*, (Dz.U. 1928.52.500).

⁵⁴ Por. J. Sawicki, *Studia nad położeniem...*, s. 164.

⁵⁵ Zob. T. Bigo, *Związki publicznoprawne w świetle ustawodawstwa polskiego*, Warszawa 1928.

mieszkańcy” – tzn. ogół Żydów zamieszkałych w Polsce. Wskazuje to na specyficzne ujęcie przez państwo spraw wyznaniowych żydowskich, mianowicie że są one podłożem wytwarzającym żydowską społeczność w znaczeniu etnicznym. W tym ujęciu Żydowski Związek Religijny przedstawia zarazem i ludność żydowską, tj. zespala Żydów nie tylko wyznaniowo, lecz i narodowościowo – i to zespala przymusowo przez kategorię zwrot „Żydzi mieszkańcy Rzeczypospolitej tworzą Związek Religijny” oraz przez wyraźne nadanie temu związkowi charakteru publicznego. Żydowski Związek Religijny przedstawia więc instytucję prawa publicznego, powołaną (utworzoną) przez państwo. Jest to zatem wyjątek w polskim ustawodawstwie, które zgodnie z konstytucyjnymi normami wyznaniowymi nie tworzy ze związków religijnych instytucji prawnopublicznych, tylko je jako takie przyjmuje⁵⁶.

Podsumowując powyższe rozważania wskazać należy, iż koncepcja osobowości publicznoprawnej była doskonale znana i rozbudowywana w okresie międzywojennym. Doktryna międzywojenna dość powszechnie i jednoznacznie definiowała charakter prawny Kościoła katolickiego w oparciu o konstrukcję osobowości publicznoprawnej. Co znamienne, czyniła tak pomimo iż ustawodawca w stosunku do Kościoła katolickiego nigdy nie użył takiego określenia. Zapewne zdawano sobie sprawę, iż opisywanie charakteru prawnego Kościoła przy pomocy instytucji prywatnoprawnych jest niewystarczające i nie tłumaczy wielu zjawisk prawnych, zachodzących w relacjach państwa i Kościoła. Dlatego postanowiono wykorzystać do tego celu ideę osobowości publicznoprawnej. Zdawano sobie zapewne sprawę, iż opisywanie i wyznaczanie miejsca ówczesnego Kościoła w państwie i społeczeństwie wyłącznie przy pomocy instytucji i terminów prywatnoprawnych nie odpowiada faktycznej i prawnej pozycji Kościoła katolickiego w państwie oraz życiu społecznym. Tym samym starano się znaleźć prawną konstrukcję teoretyczną tłumaczącą pewne zjawiska prawne zachodzące w relacjach państwa i Kościoła, konstrukcję opisującą szczególnie charakter tych relacji.

Również obecnie daje się zauważyć, zwłaszcza na gruncie funkcjonowania samorządu terytorialnego, braki w zasobie pojęć służących opisywaniu czy definiowaniu pewnych zjawisk. Czynienie tego przy pomocy dzisiejszych instrumentów prawnych jest niewystarczające. Wskazuje się, choćby na aspekt funkcjonowania jednostek samorządu terytorialnego, kiedy to występują raz jako podmioty cywilnoprawne, np. będąc właścicielem majątku, innym razem występują jako podmioty zwierzchnie w stosunku do obywatela czy wchodzą w relację z państwem, choćby w zakresie funkcjonowania Komisji Wspólnej: Rządu i Samorządu Terytorialnego. Wydaje się zatem, iż pojęcie osobowości prawnej traktowane wyłącznie w znaczeniu prywatnoprawnym czy cywilistycznym jest niewystarczające.

Tym samym, również dzisiaj poruszany problem jest aktualny i w sposób wystarczający upoważnia do poszukiwania konstrukcji prawnej pomocnej przy opisywaniu i definiowaniu pewnych instytucji i uzasadniającej niektóre zjawiska prawne. Przywrócenie pojęcia osobowości publicznoprawnej mogłoby w dużym stopniu te problemy rozwiązać i uczynić niektóre zagad-

⁵⁶ J. Demiańczuk, A. Wolfenburg, *Publiczn-prawny charakter kościołów...*, op. cit., s. 515.

nienia prawne bardziej klarownymi. Przypomnieć należy, iż dawniej samo pojęcie osobowości prawnej jako sztuczne i fikcyjne było przez długi czas negowane. Dzisiaj nikogo nie trzeba przekonywać, iż funkcjonowanie systemu prawnego bez tej instytucji byłoby wręcz niemożliwe.

Wskazać przy tym należy na teoretyczny charakter tej konstrukcji, służącej raczej opisywaniu rzeczywistości prawnej, aniżeli jej kreowaniu. Uznanie danego podmiotu za osobę publicznoprawną ma wyjaśniać i uzasadniać szczególnie rozwiązania prawne czy zjawiska, a nie być ich źródłem.

Również zwrócić uwagę należy na fakt, iż o ile dosyć zgodnie ówczesna doktryna definiowała charakter prawny Kościoła katolickiego przez pryzmat osobowości publicznoprawnej, o tyle w zakresie jej istoty i ewentualnych źródeł istniał spór i rozbieżności. Sama konstrukcja osobowości publicznoprawnej była niejednoznaczna i w dużej mierze skonstruowana chaotycznie. Wynikało to nie tylko z legislacyjnego zaniedbania ustawodawcy, ale było także warunkowane kształtującym się dopiero systemem prawa i jego instytucji.

Stąd nie można mówić o jakimś uniwersalnym, ścisłym pojęciu osobowości publicznoprawnej. Pojęcie to należy rozpatrywać w kontekście poszczególnych systemów prawa i w oparciu o nie nadawać mu sens i wypełniać jego znaczenie. Powstaje zatem zawsze konieczność przeprowadzenia pogłębionej analizy tego pojęcia na gruncie konkretnego systemu prawa⁵⁷.

Powyższe rozważania należy więc traktować jako swoisty postulat *de lege ferenda*, a samo zagadnienie osobowości publicznoprawnej będące ciągle *in statu nascendi*.

Bibliografia

Akty prawne

Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. z 1921 r., Nr 44, poz. 267.

Ustawa z dnia 17 lutego 1922 r. o państwowej służbie cywilnej, Dz.U. z 1922 r., Nr 21, poz. 164.

Ustawa z dnia 16 sierpnia 1923 r. o opiece społecznej, Dz.U. z 1923 r., Nr 92, poz. 726.

Ustawa z dnia 6 lutego 1928 r. prawo o ustroju sądów powszechnych, Dz.U. z 1932 r., Nr 102, poz. 863.

Ustawa z dnia 19 marca 1928 r. Kodeksu Postępowania Karnego, Dz.U. z 1932 r., Nr 33, poz. 725.

Ustawa z dnia 29 listopada 1930 r. Kodeks Postępowania Cywilnego, Dz.U. z 1932 r., Nr 112, poz. 934.

⁵⁷ Na ewolucję koncepcji osobowości publicznoprawnej wskazuje również J. Krukowski; por. J. Krukowski, *Osobowość prawna Kościoła katolickiego w relacji do Państwa*, Roczniki Nauk Społecznych, Tom VIII, 1980, s. 10, 13; Z kolei E.J. Nowacka wskazuje na potrzebę uregulowania podmiotowości publicznoprawnej przez konstytucję i ustawy zwykłe w celu bliższego jej określenia; zob. E.J. Nowacka, *Samorząd Terytorialny w administracji publicznej*, Warszawa 1997, s. 21.

- Ustawy z dnia 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa*, Dz.U. z 1932 r., Nr 38, poz. 389.
- Ustawa z dnia 17 marca 1932 r. o składkach na rzecz Kościoła katolickiego*, Dz.U. z 1932r., Nr 35, poz. 358.
- Ustawa z 17 marca 1932 o chowaniu zmarłych i stwierdzaniu przyczyn zgonu*, Dz.U. z 1932 r., Nr 35, poz. 359.
- Ustawa z dnia 23 marca 1933 r. o częściowej zmianie ustroju samorządu terytorialnego*, Dz.U. z 1933 r., Nr 35 poz. 294.
- Ustawa z dnia 29 sierpnia 1936 r. Kodeks Wojskowego Postępowania Karnego*, Dz.U. z 1936 r., Nr, 76, poz. 537.
- Ustawa z dnia 09 kwietnia 1938 r. o powszechnym obowiązku wojskowym*, Dz.U. z 1938r., Nr 25, poz. 220.
- Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 23 marca 1926 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych w sprawie udzielania pomocy państwowej przy wykonywaniu postanowień i dekretów kościelnych*, Dz.U. z 1926 r., Nr 44, poz. 271.
- Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 22 marca 1928 r. o postępowaniu administracyjnym*, Dz.U. z 1928 r., Nr 36, poz. 341.
- Rozporządzenie Ministra Wyznań i Oświecenia Publicznego z dnia 5 kwietnia 1928 r. przepisy o organizacji gmin wyznaniowych żydowskich*, Dz.U. z 1928 r., Nr 52, poz. 500.
- Rozporządzenie Min. Pracy i Opieki Społecznej z dnia 25 maja 1929 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Sprawiedliwości i Ministrem Spraw Wewnętrznych o organizacji przytułków, domów pracy dobrowolnej i przymusowej*, Dz.U. z 1929 r. Nr 41, poz. 350.
- Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 11 lipca 1932 r. wprowadzające kodeks karny*, Dz.U. z 1932 r., Nr 60, poz. 571.
- Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 27 listopada 1932 r. Prawo o stowarzyszeniach*, Dz.U. z 1932r., Nr 84, poz. 806.
- Rozporządzenia Prezydenta RP z dnia 27 października 1933r. o publicznych przedsięwzięciach rozrywkowych*, Dz.U. z 1933 r. Nr 85, poz. 632.
- Rozporządzenie Prezydenta R.P. z dnia 24 sierpnia 1934 o wojskowej służbie pomocniczej*, Dz.U. z 1934 r., Nr 86, poz. 783.
- Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 24 września 1934 r. prawo o postępowaniu wywłaszczeniowym*, Dz.U. z 1934 r., Nr 86, poz. 776.
- Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 24 października 1934 o osobistych świadczeniach wojennych*, Dz.U. z 1934 r., Nr .95, poz. 858.
- Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 20 kwietnia 1936 r. o wykonaniu dekretu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 14 listopada 1935 r. o podatku od lokali*, Dz.U. z 1936 r., Nr 33, poz. 258.
- Rozporządzenie Ministrów Spraw Wojskowych, Spraw Wewnętrznych i Opieki Społecznej z dnia 7 lutego 1939 r. w sprawie wykonania ustawy z dnia 9 kwietnia 1938 r. o powszechnym obowiązku wojskowym*, Dz.U. z 1939 r., Nr 20, poz. 131.

Dekret Prezydenta RP z 14 listopada 1935 r. o podatku lokalowym, Dz.U. z 1935 r., Nr 82, poz. 505.

Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczypospolitą Polską zawarty dnia 10 lutego 1925 r., Dz.U. z 1925 r., Nr 72, poz. 501.

Źródła prawa kanonicznego

Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgator, Acta Apostolicae Sedis 9 (1917) pars II.

Orzecznictwo

Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 10 listopada 1933 r., OSP z 1934 r., poz. 79.

Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 3 grudnia 1958 r., w spr. 4 CR 93/58, nie publikowane, AAN, UdsW, 136/43.

Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 17 czerwca 1959 r. w spr. 2 CR 162/59, nie publikowane.

Uchwała składu Siedmiu Sędziów z dnia 19 grudnia 1959, w spr. I Co 42/59, OSN z 1960 r., zesz. II, poz. 33; też w OSP i KA nr 6/1960 poz. 1440.

Uchwała Trybunału Konstytucyjnego z dnia 23 czerwca 1993 r. (W.3/92), OTK 2/1993.

Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 24 stycznia 1995 r. (k. 5/94), OTK 1/1995.

Archiwalia

Opinia prawna M. Jaroszyńskiego na temat własności majątków pokościelnych na Ziemiach Odzyskanych, AAN, UdsW 145/22; AAN, UdsW nr spisu 136/43.

Pismo MSW do MWRiOP z 28 kwietnia 1925 r., AAN/MWRiOP/V/355/297.

Wydawnictwa zwarte

Abraham W., *Konstytucja a stosunki wyznaniowe i kościół*, ze zbioru: *Nasza Konstytucja*, Kraków, 1922.

Aleksandrowicz. K., *Brachium saeculare według obecnie obowiązujących i dawniejszych konkordatów*, Kraków 1934.

Agopszowicz A.Z. Gilowska Z., *Ustawa o samorządzie terytorialnym. Komentarz*, Warszawa 1997.

Bigo T., *Związki publicznoprawne w świetle ustawodawstwa polskiego*, Warszawa, 1928.

Dembiński H., *Osobowość publicznoprawna samorządu w świetle metody dogmatycznej i socjologicznej*, Wilno 1934.

Gerstman A., *Konkordat Polski ze Stolicą Apostolską*, Lwów 1925.

- Grelewski S., *Wyznania protestanckie i sekty religijne w Polsce współczesnej*, Lublin 1937.
- Halban L., *Konkordat ze Stolicą Apostolską*, [w:] *Encyklopedia Prawa Prywatnego*, t. I, Warszawa 1931.
- Jaworski W.L., *Projekt konstytucji*, Kraków 1928.
- Jaworski W.L., *Prawa Państwa Polskiego*, zeszyt II A, Kraków 1921.
- Komarnicki H., *Polskie prawo polityczne (geneza i system)*, Warszawa 1922.
- Litauer J. (red.), *Prawo Cywilne, obowiązujące na obszarze b. kongresowego Królestwa Polskiego*, Warszawa 1926.
- Litwin J., Rzewski A., *Rejestracja stanu cywilnego*, Warszawa 1931.
- Makowski J., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1924.
- Makarewicz J., *Kodeks Karny z komentarzem*, Lwów 1932.
- Mycielski A., *Polskie prawo polityczne (konstytucja z 17.III.1921 r.)*, Kraków 1947.
- Nowacka E.J., *Samorząd Terytorialny w administracji publicznej*, Warszawa 1997.
- Osuchowski J., *Prawo wyznaniowe RP 1918-1939*, Warszawa 1967.
- Panejko J., *Geneza i podstawy samorządu europejskiego*, Wilno 1934.
- Pietrzak M., *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2005.
- Rabska T., *Przywracanie ciągłości pojęć prawnych [w:] Państwo prawa, administracja, sądownictwo. Prace dedykowane prof. dr hab. Januszowi Łętowskiemu*, Warszawa 1999.
- Sawicki J., *Studia nad położeniem prawnym mniejszości religijnych w Państwie Polskim*, Warszawa 1937.
- Świątkowski H., *Wyznania religijne w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem ich stanu prawnego*, Warszawa 1937.
- Świątkowski H., *Wyznaniowe prawo państwowe*, cz. IV, Warszawa 1949.
- Włodarczyk T., *Konkordaty, Zarys historii ze szczególnym uwzględnieniem XX wieku*, Warszawa 1974.

Glosy i artykuły

- Demiańczuk J., Wolfenburg T., *Publiczno-prawny charakter kościołów i związków religijnych*, „Gazeta Administracyjna” nr 9-10, 1947.
- Demiańczuk J., *Uznanie prawne wyznań w świetle konstytucji*, „Państwo i Prawo” nr 5-6, 1948.
- Fundowicz S., *Osoby prawne prawa publicznego w prawie polskim*, „Samorząd Terytorialny” nr 3, 2000.
- Kołodziejek H., *Osobowość prawna prawa publicznego Kościoła katolickiego w Polsce*, „Państwo i Prawo” nr 6, 1988.
- Kotulski M., *Pojęcie i istota samorządu terytorialnego*, „Samorząd Terytorialny” nr 1-2, 2000, s. 87 i n.
- Krukowski J., *Problematyka osobowości prawnej Kościoła katolickiego w relacji do państwa*, Roczniki Teologiczno-Kanoniczne, Tom XXV, 1978, zeszyt 5.

- Krukowski J., *Osobowość prawna Kościoła katolickiego w relacji do państwa*, Roczniki Nauk Społecznych, Tom VIII, 1980.
- Litwin J., *Prawo o aktach stanu cywilnego, jego geneza i zasady przewodnie*, przedruk z „Demokratycznego Przeglądu Prawniczego” nr 3-4 z 1946, Warszawa 1946.
- Miemiec W. i M., *Podmiotowość publicznoprawna gminy*, „Samorząd Terytorialny” nr 11-12, 1991.
- Piekara A., *Wartości i funkcje społeczne samorządu terytorialnego*, „Państwo i Prawo” nr 8, 1990.
- Rabska T., *Pozycja samorządu terytorialnego w Konstytucji*, „Ruch Prawniczy, Społeczny i Ekonomiczny” nr 2, 1995.
- Radziejewicz P., *Kilka uwag w sprawie prawnej przydatności pojęcia „osoba prawa publicznego”*, „Samorząd Terytorialny” nr 6, 2000.
- Rajca L., *Konstrukcja osobowości prawnej samorządu terytorialnego*, „Samorząd Terytorialny” nr 3, 2004.
- Tupin R., *Określenie własności i osób prawa publicznego*, „Rzeczpospolita” z 8 listopada 1994 r.
- Tupin R., *Osoby prawa publicznego. Problem do uregulowania w nowej konstytucji*, „Rzeczpospolita” nr 8 z 10 stycznia 1996 r.

Inne

Acta Apostolicae Sedis, 26:1934, 56:1965

Palestra, 1966 r., nr 9.

Okólnik nr 7 z 27 stycznia 1937 r. o trybie korespondencji z urzędnikami stanu cywilnego, Dz.Urz. MSW z 1937 r., Nr 3, poz. 24.